

rationele keuze–theorie niet alles kan verklaren, zoals bijvoorbeeld huiselijk geweld en zelfmoordaanslagen (p. 54), en ook niet altijd de keuze voor het martelaarschap, denk ik dat hij hier de plank mislaat. Stark is eerder een market–theorist dan een r(ationele) k(euze) socioloog. Voor rk-sociologen geldt dat ze alle maatschappelijke, i.e. dus niet individuele, verschijnselen kunnen verklaren. Mensen hebben behoefte aan fysiek welzijn en willen daarnaast status, en willen ook nog van andere mensen houden, en willen dat anderen ook om hen geven. Tenslotte willen ze dat ‘relevante anderen’, degenen die er voor hen toe doen, hen bevestigen in hun gedrag. Relevante anderen hoeven geen mensen van vlees en bloed te zijn, maar ook het geweten of ‘God’ kunnen als zodanig functioneren (zie ook Hak 2007). Daarmee laten ook ‘irrationele’ maatschappelijke verschijnselen zich verklaren.

Bremmer stelt dat Stark niet in de zelfde ‘league’ speelt als Gibbon en Von Harnack. Vanzelfsprekend stond deze uitslag van te voren vast. Immers een uitgesproken alfawetenschapper die de levenswerken van eveneens alfawetenschappers vergelijkt met een bijdrage van een gammawetenschapper die vanuit zijn algemene theorie hypothesen afleidt en zich waagt aan de verklaring van een probleem als de groei van het christendom zal altijd in het nadeel van de laatste uitvallen. Dat neemt niet weg dat het een genot is om deze mooi geschreven en erudiete verhandeling (298 noten op 65 pp.) te lezen.

Durk Hak

(als docent verbonden aan de Stichting Pedagogische Opleidingen te Groningen)

Literatuur

Hak, Durk (2007), Stark and Finke or Durkheim on conversion and (re-) affiliation. An outline of a structural functionalist rebuttal to Stark and Finke’, in: *Social Compass* 54/2, 295-313.

Elshof, Toke (2009), *Van huis uit katholiek. Een praktisch theologisch, semiotisch onderzoek naar de ontwikkeling van religiositeit in drie generaties van rooms-katholieke families*, Delft: Eburon, pp. 493, ISBN 9789059722798, € 43.00.

Voor Toke Elshof is ‘Van huis uit katholiek’ een praktisch theologische term in het religieuze vormingsproces van katholieken, die duidt op de cruciale rol van het gezin. Daarbij worden andere invloeden betrokken: de kerkelijke betrokkenheid, het deel uitmaken van een bepaalde generatie, van een sociale laag en van een gender. Haar onderzoek doet vermoeden, dat in Nederlandse katholieke kringen de huiselijke religieuze socialisatie in beweging is. Daarin onderscheidt zij processen van ont-traditionalisering, van privatisering, van subjectivering. Al deze termen krijgen een nadere uitleg. In deze bespreking maak ik

een keuze uit de overvloed van materiaal dat aangereikt wordt. Ik noem eerst 5 kenmerken waarmee deze studie zich presenteert

1. Het eerste dat opvalt: in het katholieke religieuze socialisatieproces wordt aan de ouders een cruciale rol toebedeeld. Op zich niet verwonderlijk, maar bij deze rol vallen de rol van de katholieke school of van de parochie in het niet. Daar wordt aan toegevoegd: in de laatste eeuw is deze rol vormelijk en inhoudelijk aan het veranderen. De auteur toont dit aan door drie opeenvolgende generaties in een familie met elkaar te vergelijken: de grootouders, de ouders, de kinderen.
2. De auteur hanteert een breed religiebegrip. Daardoor wordt het mogelijk naast godsdienst ook over religie te spreken, en alle aandacht te schenken aan de inbedding in het maatschappelijke en kerkelijke leven. Religieuze socialisatie is in deze studie met name opvoeden. Daarbij zijn twee partijen in het geding: de opvoeders en de opvoedelingen. Er wordt meer gezegd. Opvoedelingen moeten in het leven en denken van de opvoeders kunnen onderscheiden wat er in godsdienst relevant is en waarom.
3. Een derde kenmerk van deze studie is, dat een religiebegrip van binnenuit wordt gehanteerd. Religie wordt niet in reeds bekende patronen verondersteld, maar vormelijk en inhoudelijk gezocht. Deze benadering geeft de mogelijkheid, dat wat uiteindelijk religieus wordt genoemd, niet al op voorhand als religieus te herkennen is. Families en gezinnen in opeenvolgende generaties kunnen daarvoor hun eigen invullingen hebben. Dit dwingt de waarnemers te onderscheiden tussen objectieve en subjectieve aspecten. Dit dwingt ook voorzichtig om te gaan met het verbanden leggen met de katholieke traditie en de kerkelijke betrokkenheid van de religie in een familie. Vorm en inhoud kunnen niet bij voorbaat getekend worden, maar moeten zich in drie opeenvolgende generaties in relatie tot traditie en kerk manifesteren.
4. In het voorgaande zit het vierde kenmerk opgesloten: de gezochte religiositeit is niet per se de katholieke godsdienst. De aanwezigheid daarvan in opeenvolgende generaties wordt niet bij voorbaat verondersteld; daar wordt juist naar gezocht. De focus van waarneming is gericht op de aanwezige waardeoriëntaties in gezins- en familielevens. Het interessante van een dergelijke zoektocht is, dat allerlei soorten van religie-definities opduiken, zoals functionele en substantiële religie. Deze definities maken het mogelijk om van godsdienstige en ongodsdienstige religiositeit te spreken. In een katholiek milieu is niet alle religiositeit katholiek.
5. Als eenmaal zo je ogen voor allerlei vormen van religiositeit in het familiale leven zijn geopend, zal ook de zoektocht naar het specifiek katholieke in de familiale traditie nauwkeurig moeten zijn. De vraag naar de verhouding tussen de godsdienstige traditie in de familie en de rooms-katholieke traditie is dan op zijn plaats. Daarmee kan dan de interessante vraag gesteld worden: welke bijdrage leveren de opeenvolgende gezinnen aan de voortgang van het katholieke geloof in de loop van de tijden en door de cultuur.

Deze studie presenteert zich als een praktisch theologisch en semiotisch onderzoek. Dit is een methodologische richtingwijzing. Achteraf zeg ik: het kan ook een waarschuwing zijn. Langzamerhand raken jonge theologen vertrouwd met de empirisch kritische en hermeneutische benadering van de praktische theologie. Of alle jonge theologen geschoold zijn in de semiotiek weet ik niet. Voor mij is de semiotiek een vernieuwing geworden voor het empirisch onderzoek. Semiotisch onderzoek stelt ons in staat achter de woorden en de zinnen te kijken, niet alleen de objectieve uitingen maar ook de subjectieve belevingen en gevoelens te registreren. Religiositeit en godsdienstigheid kunnen beter onderscheiden en totaler beschreven worden. Familiale godsdienst wordt een begrip. Dit maakt beter mogelijk te weten, wat onder mensen leeft, en maakt beter mogelijk veranderingen af te stemmen. De auteur heeft met grote acribie gewerkt. Via haar boek kijk ik naar haar schrijftafel en de vele papieren van bewerking en van verzameling. Je zou zeggen: voor haar bijna ondoenlijk. Maar ik zeg ook voor de lezer: als je er serieus werk van maakt, heb je hier een stevige klus aan. Maar na herhaaldelijk lezen zeg ik: je krijgt een hoop materiaal aangereikt over de godsdienstoverdracht en overdrachtsmogelijkheden in katholieke gezinnen. Soms krijg je het gevoel: kan ik het nog wel aan en kan ik het allemaal onthouden. Maar ben je eenmaal thuis in het semiotisch taalgebruik dan leest het boek eenvoudig.

Ik markeer een paar impressies.

- In de geloofsoverdracht spelen familie en gezin een veel grotere rol dan de parochie en de school. In deze studie krijgt de katholieke geloofsoverdracht gestalte als een huiselijk socialisatieproces.
- De inter-generatieve benadering in familie- en gezinsverband legt bloot welke betekenis het katholicisme van binnenuit krijgt, zowel door de opvoeders als door de opvoedingen. ‘Het’ katholicisme wordt pluriform, divers, en vraagt om nieuwe indelingscategorieën.
- Hermeneuse van de gesproken en geschreven ‘alledaagse’ religieuze taal wordt een belangrijk onderdeel van de studie wil men de religie van de generaties van familieleden begrijpen.
- De auteur is vertrouwd met de sociale encyclieken die in de opeenvolgende tijden van de generaties verschenen zijn, en interpreteert religieuze gezegden tegen die achtergrond. De betrokkenen zullen zich weinig bewust geweest zijn van de theologische implicaties van hun woorden.
- Vergeleken met vroeger krijgt het gezin een andere religieuze functie. Het zwaartepunt komt te liggen op het emotionele en het affectieve. Niet wat ouders aan hun kinderen voorschrijven, maar wat ouders aan eigen godsdienstig beleven en gevoelens aan hun kinderen laten blijken, raakt hen.

- De auteur ziet in de religiositeit van individuele gezinsleden ‘katholieke’ trekken: gemeenschapszin, relativering van religieuze kennis en het religieuze allereerst zien ingebed in het dagelijks handelen, de nieuwe nadruk op religieuze beleving, ervaring en emotie.
- Religiositeit van de individuele katholieke wordt niet alleen gevoeld in gezinsverband, maar put ook uit de religieuze cultuur van een familie, vanuit een familiaal verleden, die zich onderscheidt van andere families. Maar in die familiale cultuur zijn opeenvolgende generaties te onderscheiden, en verschillen in kerkelijke binding.
- Een dergelijke studie maakt het spreken over onkerkelijke religiositeit mogelijk die in een theologisch kader op basis van een situatieanalyse nog nauwelijks uitgewerkt is. De studie van Toke Elshof maakt duidelijk, dat deze onkerkelijke religiositeit niet in de lucht hangt, maar in een familiale plot is gevat en wordt gevormd.

Wanneer ik deze aspecten zo opsom, komt de gedachte bij mij op: pastores en pastoraal verantwoordelijken zouden erbij gediend zijn, indien de bevindingen van deze wetenschappelijke studie gepopulariseerd zouden worden. De studie is praktijkgericht. Maar ik schat dat de taal en begripsvorming op een grote afstand staat van de mensen die voor de dagelijkse pastorale praktijk staan. Achter deze opmerking staat mijn overtuiging dat Toke Elshof een rijke bron voor pastorale vernieuwing in onze moderne tijd kan leveren.

P.G. van Hooijdonk

(emeritus-hoogleraar Faculteit Katholieke Theologie)

Schilder, Aleid (2009), *Spiritueel misbruik. De gevaren van goeroes, paragnosten en sekten*, Kampen: Ten Have, pp. 145, ISBN 9789025960032, € 14,90.

Dat sommige spirituele therapeuten hun cliënten financieel uitkleden en bepaalde religieuze groeperingen hun aanhangers op allerlei manieren uitbuiten kan niet worden ontkend. Tegen dergelijke praktijken kan niet genoeg worden gewaarschuwd. Vanuit dat oogpunt is het boekje van Aleid Schilder te waarderen. Zij schrijft dat ze als therapeut en spirituele gelovige in haar praktijk de nodige gevallen van spiritueel misbruik heeft aangetroffen en met dit boek wil zij die kwalijke praktijken aan de kaak stellen. Op pp. 19-20 geeft zij haar spirituele credo, waaruit blijkt dat zij onder andere gelooft in de geestenwereld, chakra's, aura's, mediums, *channeling* en in spirituele genezing. Het schrijven van dit werk, zo geeft zij aan en dat is gezien haar geloofsstandpunt niet verwonderlijk, kan aan de geestenwereld, waarin goede en duistere machten verblijven, niet ongemerkt voorbij zijn gegaan. Zij veronderstelde dat de duistere machten haar boek niet zouden waarderen en haar bij het schrijven zouden dwars zitten, maar door te beseffen dat God